

*“Avatud
Eesti Raamat”
on Avatud
Eesti Fondi
algatatud
sari, mille
eesmärgiks on
tutvustada
Lääne
filosoofia ja
ühiskonna-
teaduste
võtmetekste*

—

MARY DOUGLAS

PUHTUS JA OHT

MÕISTETE

„RÜVETUS“ JA „TABU“

ANALÜÜS

Inglise keelest tõlkinud
TRIINU PAKK

TALLINNA ÜLIKOOLI KIRJASTUS
TALLINN 2015

Originaali tiitel:
Mary Douglas
Purity and Danger:
An Analysis of the Concepts
of Pollution and Taboo

—
Raamat ilmub Tallinna Ülikooli Kirjastuse
sarjas „Bibliotheca anthropologica“

—
Raamatu väljaandmist on toetanud
Eesti Kultuurkapital

—
Toimetanud
KAIA SISASK

—
Kaane kujundanud
EVE KASK

—
Copyright © Mary Douglas, 1966
All rights reserved. Authorised translation from
the English language edition published by Routledge,
a member of the Taylor & Francis Group
Autoriõigus (tõlge): Triinu Pakk, 2015
Autoriõigus (eessõna): Patrick Laviolette, 2015
Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2015

—
Trükitud
AS PAKETT trükikojas

—
ISSN 2228-205X
ISBN 978-9985-58-800-0

—

SISUKORD

Eessõna „Puhtuse ja ohu“ eestikeelsele tõlkele
(*Patrick Laviolette*) 7

PUHTUS JA OHT

Tänuavaldused 21

Eessõna Routledge Classics'i väljaandele 24

Sissejuhatus 39

1. Rituaalne ebapuhtus 47

2. Ilmalik roojasus 80

3. Kolmanda Moosese raamatu jätkused 98

4. Maagia ja ime 125

5. Primitiivsed maailmad 147

6. Väed ja ohud 178

7. Välised piirid 208

8. Sisemised eraldusjooned 230

9. Süsteem sõjas iseendaga 245

10. Süsteemi lagunemine ja taastumine 273

Kirjandus 303

Nime- ja aaineloend 311

EESSÕNA „PUHTUSE JA OHU“ EESTIKEELSELE TÕLKELE

PATRICK LAVIOLETTE

Mary Douglase klassikaline raamat „Puhtus ja oht: Mõistete „rüvetus“ ja „tabu“ analüüs“ („Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo“, 1966) on tõepoolest üks olulisemaid 20. sajandi tekste, vähemalt humanitaar- ja sotsiaalteadustes ning kindlasti antropoloogias. 1991. aastal arvas Times Literary Supplement selle saja mitteilukirjandusliku raamatu hulka, mis on enim mõjutanud Lääne avalikku diskursust pärast Teist maailmasõda. Praeguse, 2015. aasta seisuga on see ametlikel andmetel tõlgitud vähemalt 16 keelde, sealhulgas hollandi, soome, prantsuse, saksa, itaalia, jaapani, vene, hispaania ja rootsi keelde. Üks teose edu põhjusi on see, et raamat heitis väljakutse levinud eeldusele, nagu oleksid puhtuse- ja ebapuhtuse-teemalised arutlused kohased üksnes „primitiivsete“ kultuuride või „ebausklike“ ühiskondade puhul. Selle asemel väitis Douglas, et need teemad on otsustava tähtsusega kõigi inimühiskondade nende tahkude jaoks, kus tegeldakse piiride tõmbamisega.

Douglaste raamatu kiiluvees on puhtuse ja ebapuhtusega seonduvate küsimuste uurimine lõõnud õilmitsema paljudes akadeemilistes valdkondades, nagu antropoloogia, psühholoogia, teoloogia ja keskkonnauuringud. Sellegipoolest on tema konkreetsete väidete korduv proovilepanek nüüdseks viinud laialt levinud järelduseni, et kaasaegsete sotsiaalteadusliku uurimistöö analüütiliste vajaduste rahuldamiseks tema väidetest enam ei piisa. Kahtlemata on vaja uusi lähene-misviise puhtuse teemale, kuid edasisi edusamme on tõsiselt takistanud sellealaste interdistsiplinaarsete uurimuste nap-pus. Julia Kristeva, üks tähtsamaid uurijaid, kes on üritanud puhtuseteemat sel viisil integreerida, on märkinud, et tema uurimistöö „peab lähtuma peaaegu et vaakumist“ (intervjuu Lechte & Margaroniga, 2004).

Kraadiõppurina Londoni University College'is, kus suure osa oma karjäärist oli töötanud ka Mary Douglas, tundus peaaegu võimatu mitte pühendada vähemalt üks eksam või essee „Puhtuse ja ohu“ ideede rakendamisele ükskõik mis teemale, mille keegi vaid valis. Ja kui keegi väljendas avalikult soovi saada antropoloogiks, seostus see mõte kuulaja peas tihti esmalt just selle ebahariliku monograa-fiaga: „Antropoloogiks! Te mõtlete midagi „Puhtuse ja ohu“ laadis?“ Niisugune analoogia oli päris põhjendatud. See raamat oli lihtsalt muutnud seda, kuidas inimesed oma-enda maailma näevad ning tõlgendavad noid igapäevaseid vahetegemisi, mida küll pidevalt silmas peetakse, ent mida on raske mõista, sest need on nii argised. Õigupoolest oligi see üks peamisi paradigmanihkeid, mille tekkele see suh-teliselt väike raamat kaasa aitas – uudishimulik nihe Teise

juurest enda ja oma ühiskonna, nii-öelda kodu-antropoloogia juurde.

Rakendades oma ideid kõigile teada-tuntud asjadele, nagu näiteks Suurbritannia töölisklassi söögikorrad, võrdlevad uurimused joomisest, sportimisrituaalid või üldtuntud piiblitekstid, näitas Mary Douglas sotsiaalteadlastele, kuidas enesestmõistetavaks peetavat läbi näha ja leida mustreid ning korda sealt, kus varem oli nähtud kõigest suvalist käitumist. Samuti demonstreeris ta, kuidas põhistada niisugune analüüs durkheimilikule arusaamale ühiskondlikust korrast ja hierarhiilistest erisustest. Muidugi pole vaja teha nagu, nagu oleks kogu tema töö ühtviisi lummap. Mõned ta lähimad abilised on tõstnud esile tema hilisemat, sageli viidatud „võre ja grupi teooriat“. Siiski on see äärmiselt jäik analüütiline raamistik, mille üle ta ise suurt uhkust tundis, jätnud paljud meist, ülejäänuid, suhteliselt ükskõikseks.

Selle asemel pöörduvad väga paljud ikka ja jälle otsima inspiratsiooni lahtisemaks jäetud otstega „Puhtusest ja ohust“. Douglase kunagine õpilane, biograaf ja loomingulise testamendi täitja Richard Fardon (1999: 84) on märkinud, et see raamat pakub „peaaegu peadpööritamapaneval hulgal nii konstruktiivseid kui ka kriitilisi argumente“. Osaliselt tuleneb see asjaolust, et Mary Douglas näib endale üsna hästi aru andvat: vana definitsioon, mille järgi mustus on valesse kohta sattunud ollus, ei pea alati paika ega saa olla sel teemal viimane sõna. Kommenteerides oma püüdu see piirang raamatus esile tuua, möönis ta hiljem, et „on seda sageli väljendanud mitmetimõistetavalt“ (1999: 11). Ka Anttonen (2004: 113) on täheldanud, et mõnes kohas jääb „Puhtuses ja ohus“ vajaka kontseptuaalsest

täpsusest, mis puudutab puhtusekonstrukti ja pühaduseideede vahekorda.

Mary Douglas peab fraasi „mustus on kohatu ollus“ algupäraks lord Chestertoni 1852. aastal Kuninglikus Põllumajandusseltsis pillatud märkust: „Ma olen kuulnud öeldavat, et mustus pole midagi muud kui ollus, mis on sattunud valesse kohta“; otsesemalt aga viib Douglase osutus William Jamesi „Usulise kogemuse mitmekesisuse“ (1901: 129) juurde, kus tegelikult ei kasutatud mitte väljendit „mustus on ollus vales kohas“, vaid „kohatu ollus“, nagu Douglas seda „Puhtuse ja ohu“ lk 281 ka tsiteerib. Tsitaadist on aga välja jäetud Jamesi kindel veendumus, et see teooria ei ammenda küsimust või on rakendatav üksnes teatud kindlatel tingimustel (Fardon 2013a). See lubaks oletada, et kas Jamesi või muude allikate põhjal oli Douglas kursis ka kaua püsinud kriitilise hoiakuga Chestertoni aforismi kui heuristilise vahendi suhtes (Fardon 2010, 2013b).

Toogem vaid üks näide: E.R. Bevan väitis oma raamatus „Hellenism ja kristlus“ („Hellenism and Christianity“, 1921: 144), et mõte mustusest kui valesse kohta sattunud ollusest ei saa ilmselgelt olla piisav, sest „kui ebameeldiva ja kahjuliku tähendusväli ulatubki ühes suunas rüvetava omast kaugemale, on õige ka see, et mustuseks peame me paljutki, mille kohta me ei saaks kuidagi tõestada, et see on eriliselt kahjulik või piinav. Need kaks välja kattuvad osaliselt, kuid ei lange täielikult kokku“. Kas Jamesi, selle pikema kriitilise traditsiooni mõningase tundmise või omaenese mõttekäikude põhjal jätkab Mary Douglas kõigest mõni lehekülj pärast „mustuse kui kohatu olluse“ väljapakumist täpsustusega, et peale ebapuhtaks klassifitseerimise

leidub veel “mitmesuguseid abinõusid mitmetähenduslike või anomaalsete sündmustega tegelemiseks” ([1966] 2002: 39).

Ühe abinõuna aitab anomaaliate ja mitmetähenduslikustega ilma puhtuse/ebapuhtuse klassifikatsioonidest abitsimata toime tulla nähtuse lihtne ümberklassifitseerimine, nii et see ei ole enam mitmetähenduslik ega anomaalne. Teine vahend on nähtuse elimineerimine enne, kui võiks tekkida vajadus see ebapuhtaks klassifitseerida; Douglas on raudselt veendunud, et seal, kus on olemas piisavalt sanktsioonid nähtuse elimineerimiseks või uuesti kontrolli alla võtmiseks, ei teki vajadust rakendada puhtuse/ebapuhtuse diskursust, mis tõuseb päevakorda üksnes siis, kui need sanktsioonid vajavad legitimeerimist või kindlustamist (vt. Douglas & Wildavsky 1980). Veel ühe eraldi juhtumi, mida mainitakse mujal, moodustab täielikult lagununud ollus, mis on kaotanud viimsegi identiteedivarju ega tingi enam vajadust liigitada see ebapuhtaks ([1966] 2002: 197).

Üsna peatselt pärast „Puhtust ja ohtu“ kirjutatud artiklis „Rüvedus“ („Pollution“ ([1968] 1975: 56–57) näitab Douglas üksikasjalikult, kuidas kultuur ja epistemiooloogia mõjutavad seda, kus ja mil viisil puhtuse- ja ebapuhtuseklassifikatsioonid esinevad: „Meie kultuur õpetab meid uskuma, et anomaaliad tulenevad kõigest üldiste loodusseaduste ajutiselt ebaadekvaatsest formuleerimisest“, kuid „teistsugused reaalsuse jagamise ja hindamise viisid on mõeldavad“ ning avaldavad mõju sellele, kuidas me tajume „kõike, mis näib universumi pealtnäha endastmõistetavaid kategooriaid trotsivat“. Näiteks täpsustab Mary Douglas ([1968] 1975: 58), et ebapuhtus ei pea sugugi tingimata olema seotud järelestuse

või õudusega – nagu on arvanud paljud hilisemad lugejad, näiteks Kristeva (2004) ja Klawans (2011).

Neid kitsendusi mõtetele puhtast ja kõrvalekalduvast arendas Douglas hiljem edasi raamatus „Loomulikud sümbolid“ („Natural Symbols“, 1970), vaadeldes kontekste, kus näib kaalul olevat kord ise. „Puhtuses ja ohus“ väidab ta peatüki „Ilmalik roojasus“ („Secular Defilement“) kokkuvõttes siiski, hoolimata juba väljaöeldud piirangutest, et „kohatu olluse“ paradigma väärtus seisneb selles, et see on samm edasi võrreldes varasema teooriaga, mis oli puhtuse ja ebapuhtuse ilmalikest diskursustest hoopis välja jätnud: „See äratundmine on esimene samm rüveduse mõistmise poole. See ei nõua meilt mingi selgepiirilise vahe tegemist püha ja ilmaliku vahel. Sama põhimõte kehtib läbivalt.“ ([1966] 2002: 50)

Kinnitamaks oma argumenti Robertson Smithi ja tema mõju vastu Émile Durkheimile, oli Douglase loogiline samm järgmises peatükis kasutada oma ülevaadet selleks, et demonstreerida väga semiitlike rituaalseaduste loogilisust, mida Robertson Smith oli mõttehälvete pähe maha teinud: „kui Robertson Smith oli nimetanud mõningaid heebrea religiooni komponente primitiivseks, irratsionaalseks ja seletamatuks, siis jäidki need läbi uurimata ja tänapäevani seda silti kandma“ ([1966] 2002: 57). Selle peatüki kandis ta algselt ette UCL-i Lõunatunniloengute sarjas aastal 1959. See „kubises Franz Steineri „Taboo’s“ võetud tähelepanekuist“ (Fardon 2002: 154), milles Robertson Smith joonis-
tub selgelt välja kui antropoloogiateooria vastane ja teda tõepoolest kirjeldataksegi kui *tõket* selle teooria edenemise teel.

Just oma seletuse suurema täpsuse tõestamine otse Robertson Smithi pärusmaal, semiidi religiooni vallas, viis Douglase oma paradigma pöördelise rakendamiseni „3. Moosese raamatu jäledustele“ (Duschinsky 2014). Selle asemel et kontseptualiseerida sealihä-keeldu lähtuvana segasest vahekorrast pühadusega (nagu olid teinud Robertson Smith ja Durkheim), märgib Douglas, et see keeld järgib teatavat loogikat, kuivõrd sead ei sobitu samas tekstis esitatud loomaliikide klassifikatsioonisüsteemi. See teos „pani paika teoreetilised alused kogu hilisema uurimistöö jaoks, mis puudutab rituaalset ebapuhtust heebrealaste piiblis. Õigupoolest on pärast 1966. aastat praktiliselt iga akadeemilise suunilusega uurimus ebapuhtusest muistses Iisraelis ühel või teisel viisil lähtunud Douglase tööst“ (Klawans 2000: 8).

Samuti väärib mainimist, et Douglase tuntuima raamatu dekonstrueerimisel kasutab Richard Fardon osavat refleksiivset tehnikat, analüüsides strukturalistlikult Douglase enda strukturalistlikku teadustööd ja proosastiili (lk. 84). See tähendab, ta pakub välja mustri selle kohta, kuidas Douglas oma argumente kirjutades vormistas, mustri, mis on korduv ning moodustab retoorilise vundamendi. Ta näitab, et see muster kehtib läbivalt, alates lõikude seostamisest kuni raamatupeatükkide üldise paigutuseneni, mis toimib teesi, antiteesi ning viimase tagasilükkamise, algse teesi kinnitamise teel. Edasi uurib ta Douglase püüdeid formuleerida teoreetilised alused, toestamaks arusaama inimkäitumise universaalsetest vormidest, nii nagu sotsiaalanthropoloogia võrdlevad meetodid neid nähtavale toovad.

„Kaasaegsete ja eksootiliste, tihti, kuid mitte alati Aafrika päritolu materjalide kõrvutamine on saanud

tunnuslikuks tema Lääne ühiskonna uurimustele. Douglase kõrvutused tulevad tema soovist luua tõeliselt katoolne – see tähendab, universaalne – võrdlev sotsiaalne antropoloogia“ (Fardon 1999: 110).

Edasi seletab Fardon lahti Douglase ideede kujunemise sedamööda, kuidas viimane neid rakendas majandusteadusele ja tarbimisele, riskianalüüsile, religioonile ja rituaalile ning ka institutsionaalsele mõtlemisele. Vaadeldes neid uurimisperioode Douglase elus, toob Fardon selgelt nähtavale tema mõtte paljumõotmelisuse. Niisugune võimudünaamika analüüs akadeemia tuumas ja perifeeriatel võimaldab Fardonil jõuda distsipliini eneserefleksiooni seisukohalt äärmiselt asjakohase küsimuseni – Mary Douglase asetuseni Briti sotsiaalanthropoloogia modernistliku liikumise laiemas kategoorias. Ta järeldeb, et Douglasele kui inspireerivale süsteemihitajale oli määratud liikuda tunnustuse poole pidevalt künniseid ületades. Tema biograafia näitab, et paljudel juhtudel oli Douglase teoste põhiprintsiibiks mitmesuguste sotsiaalanthropoloogia teooriate ja meetodite arendamine nende loogilise lõpuni, paljastades viimaks nende tugevad ja nõrgad küljed. See oli Douglase kaugem nägemus teispool spetsiifiliste mudelite või raamistike rakendatavust, ja kahtlemata on just see paljude silmis tõelise sotsiaalteoreetiku tundemärk. See eetos on aluseks, millele tugineb uskumatult mitmekülgne ja viljakas loometee.

Mary Douglase raamatu „Puhtus ja oht“ rahvusvaheliseks klassikaks saamisel on palju muidki põhjusi peale selle, et ta koondas õigeaegselt tähelepanu rituaalsele hügieenile, tabule ja roojasusele. Näiteks aitas see põhijoontes valmistada

ette intellektuaalse pinna tarbimise ja materiaalse kultuuri alastele uurimustele (Douglas & Isherwood 1979); kriitiseerimaks majanduslikke oletusi sellest, miks me kaupu ihaldame; ning ka nonde majanduslike oletuste tagajärgede kriitikale, aga ka sääarastele fundamentaalsetele küsimustele, nagu mida me peame silmas vaesuse all. Üldisemalt sai Mary Douglas selleks kanaliks, mis suunas rakendama strukturalistlikke ja semiootilisi uurimusi materiaalsele maailmale. Nii oma kirjutamisstiililt kui ka näitliku materjali valikult kergemini mõistetav kui Lévi-Strauss, oli just tema see, kelle raamat – vähemalt Suurbritannias – sai lugematute loengute, avalike väitluste, tudengiesseede ja uurimisprojektide põhiliseks allikaks.

Kui siis mõtelda kogu tema ülejäänud ulatuslikule tööle – küll riskist, küll ühiskondlikest organisatsioonidest ja institutsioonidest, küll toidukultuurist –, siis avaneb hingematvalt avar pilt intellektuaalsetest argumentidest ja läbinägelikust sekkumisest. Mary Douglas jättis endast maha kaaluka ja püsiva pärandi kõigisse sotsiaal- ja humanitaarteadustesse, ja tema mõju ulatub märksa kaugemale kitsast akadeemilisest sfäärist, olles saanud osaks üldrahvalikust maailmakäsitusest – saavutus, milleni on küündinud väga vähesed antropoloogid. Tema pärand on lihtsalt nii rikkalik. Just Douglas oli see, kes näitas, et varasemates uurimustes oli suhtlemist võetud üksnes kui vahendit mingite muude eesmärkide saavutamiseks, mistõttu ei olnud suudetud mõista selle võime iseseisvat tähtsust moodsa elu arengus. Talle iseloomulikus võitlushimulises stiilis tuletas ta meile meelde, et sotsiaalsetel olenditel on üks esmatähtis vajadus – suhelda. Ja seda tegi ta märkimisväärselt hästi.

Naljaga pooleks võime ehk ka oletada, et viivitamatu tunnustus sai „Puhtusele ja ohule“ osaks sellepärast, et raamat ilmus samal aastal, kui Inglismaa Wembley staadionil jalgpalli maailmakarika võitis. Douglas ise oleks arvatavasti sedalaadi võimalikku seost väga pahaks pannud. Mitte et ma oleksin teda tundnud piisavalt hästi, et säärast oletust kinnitada. Siiski olen ma paljudega võrreldes eelistatud olukorras, sest tema kahel viimasel eluaastal oli mul Londonis mitu korda õnn temaga kohtuda. Peamiseks põhjuseks oli Richard Fardoni erudiitse Mary Douglase biograafia (1999) arvustus, mille olin kirjutanud ajakirja *Reviews of Anthropology* „alusepanijate ajaloo“ erinumbri jaoks (Laviolette 2008). Douglas oli mu mustandkäsikirja lahkelt läbi lugenud ning hoolikalt lause-lauselt läbi töötanud, lisades suurel hulgal sisukaid kommentaare. Artiklis vaatlesin veel nelja „briti“ antropoloogi biograafiaid, ja Fardoni raamatu kohta öeldu pakkus Douglasele märksa vähem huvi kui see, kuidas ma olin valgustanud nende teiste biograafide käsitlusi oma kangelastest (E. Leach, B. Malinowski, K. Routledge, C. Turnbull).

Külaskäigul, mida saab kirjeldada üksnes kui individuaalset eratundi, võtsime me tema kommentaarid mu käsikirjale ükshaaval läbi. Ta ütles, et tunneb õpetamisest puudust. Seejärel tegi Mary meeldival, kuid ülikriitilisel moel mu esseemustandi maatas. Kõige ärritavam oli, et seejuures jäi ta nii karismaatiliseks, et ma pidin tahes-tahtmata nõustuma iga ta seisukohaga. Väga kohmetukstegev oli hetk, kui ta küsis, kas ma kirjutan palju. Kuidas sain ma sellisele küsimusele vastata, istudes tema köögis, kus suures raamaturiiulis seisis rohkem tema kirjutatud või toimetatud

raamatuid ja artikleid üksnes toidukultuurist, kui enamik inimesi elu jooksul üldse kokku avaldab? Mitte piisavalt, oli parim, mis ma suutsin kosta. Kui minult küsitaks, kui hästi ma tundsin teda ennast ja tema tööd, siis vastaksin samamoodi. Õnnetuseks on võimalus Maryt isiklikult paremini tundma õppida nüüdseks kadunud. Ent nagu paljud algajad teadlased, nii igatsen minagi võimalust õppida paremini tundma tema uskumatut intellektuaalset pärandit. Just niisuguse võimaluse annab Eesti teadlaste uuele põlvkonnale siinne tõlge tema kõige loetumast ja tsiteeritumast tekstist. Ma olen veendunud, et nad haaravad sellest kinni kahel käel ja innukalt.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Anttonen, V. 2004. Pathways to Knowledge in Comparative Religion. – Religion as a Human Capacity. Eds. Timothy Light & Brian C. Wilson. Leiden: Brill, 105–120.
- Bevan, E. R. 1921. Hellenism and Christianity. New York: George H. Doran Co.
- Douglas M, 1966. Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo. London: Routledge & Kegan Paul.
- Douglas, M. [1968] 1975. Pollution. – Implicit Meanings. London: Routledge, 45–59.
- Douglas, M. 1970. Natural Symbols. Explorations in Cosmology. London: Random House.
- Douglas, M.; Wildavsky, A. 1980. Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technological and Environmental Dangers. Berkeley: Univ. of California Press.
- Douglas, M.; Isherwood, B. 1979. The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption. London: Routledge.

- Duschinsky, R. 2014. Recognizing Secular Defilement: Douglas, Durkheim and Housework. *History and Anthropology* 25, 5, 553–570.
- Fardon, R. 1999. *Mary Douglas: An Intellectual Biography*. London: Routledge.
- Fardon, R. 2002. 'Mary Douglas' Biographical Memoirs of Fellows of the British Academy. Oxford: Univ. Press.
- Fardon, R. 2010. Margaret Mary Douglas 1921–2007. – *Proceedings of the British Academy* 166, Biographical memoirs of Fellows 9, 135–158.
- Fardon, R. 2013a. Citations out of Place. – *Anthropology Today* 29, 1, 25–27.
- Fardon, R. (ed.) 2013b. *Mary Douglas – A Very Personal Method: Anthropological Essays Drawn from Life*. London: Sage.
- James, W. 1901. *Varieties of Religious Experience*. New York: Longmans.
- Klawans, J. 2000. *Impurity and Sin in Ancient Judaism*. Oxford: Univ. Press.
- Klawans, J. 2011. Symbol, Function, Theology, and Morality in the Study of Priestly Ritual. – *Ancient Mediterranean Sacrifice*. Eds. Jennifer Wright Knust, Zsuzsanna Varhelyi. Oxford: Univ. Press, 106–122.
- Kristeva, J. 1982. *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. Trans. Leon S. Roudiez). New York: Univ. of Columbia Press.
- Kristeva, J. 2004. Interview with Julia Kristeva. – *Julia Kristeva: Live Theory*. Eds. John Lechte, Maria Margaroni. New York: Continuum.
- Laviolette, P. 2008. Anthropology in the UK: Never Mind the Biographies, Here's the Reflexive Symbols. – *Reviews in Anthropology* 37, 2/3, 231–258.

PUHTUS JA OHT
